

JURAJ DRAGIŠIĆ (1445-1520) I ŽIDOVI

O 500. obljetnici dolaska Židova u Bosnu

ELISABETH von ERDMANN-PANDŽIĆ
(Otto-Friedrich Universität, Bamberg)

Primljeno 17. rujna 1992.

Godina¹ 1492. slavi se širom Europe iliti Staroga svijeta, a posebice u Portugalu i Španjolskoj, zbog 500. obljetnice otkrića Novoga svijeta i svega onoga što je to otkriće sa sobom donijelo. Međutim, kao što se znade, te 1492. g. nitko još nije slutio što je zapravo ovo otkriće značilo.

Ali, ista ta 1492. godina značajna je bila u Španjolskoj i po jednom drugom datumu. 31. ožujka te godine naredi tadašnji španjolski kraljevski par, Isabella i Ferdinand, da svi Židovi moraju u roku od pola godine – slično kao i nešto prije muslimanski Mauri – napustiti Španjolsku ili pak postati kršćani. Taj progon

¹ Predavanje održano na sveučilištu u Zagrebu 21. svibnja 1992. Znanstvena literatura, ukoliko nije navedena, kao i popis svih rukopisnih i tiskanih djela J. Dragišića nalazi se u knjizi: Elisabeth von Erdmann-Pandžić/Basilus Pandžić, *Juraj Dragišić und Johannes Reuchlin. Eine Untersuchung zum Kampf für die jüdischen Bücher mit einem Nachdruck der Defensio praestantissimi viri Joannis Reuchlin (1517) von Georgius Benignus (Juraj Dragišić)* (= Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, Bd 1), Bamberg 1989.

iz Španjolske imao je odjeka i u drugim zemljama, posebice u Italiji i Portugalu, gdje su neki gradovi slijedili španjolski primjer, pa su Židovi bježali, posebice u Osmansko Carstvo, gdje ih je Bajazid II. rado primao. Mnogi su tada došli i u vaše krajeve, mislim tu u prvom redu na Sarajevo, ali i u druge gradove.

Malo je tko u onodobnoj Europi imao interesa da štiti Židove, a pogotovo hrabrosti da se za njih zauzme kod vlastodržaca. Učinio je to Juraj Dragišić barem u jednom pismu Pieru de' Mediciu, nadvojvodi firentinskom, sinu i nasljedniku Lorenza de' Medicia, koji je umro 8. travnja iste 1492. godine. Kako to nije bio jedini Dragišićev susret sa židovstvom, ovdje ćemo, zbog značaja, barem malo opširnije spomenuti i jedan Dragišićev spis iz 1517, koji se odnosi na pokušaj paljenja Talmuda i drugih židovskih knjiga u Njemačkoj.

Tko je bio Dragišić?

U drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* nalazi se tekst o Dragišiću iz prvog izdanja s podacima o nekoliko Dragišićevih tiskanih djela i s više pogrešnih podataka o životu ovoga pisca. Rukopisi se i ne spominju. Slično je i u suvremenoj enciklopediji *Contemporaries of Erasmus*². Ipak, još prije 20 godina Bazilije Pandžić popravio je glavne podatke o njegovom životu i imenu, a usto je identificirao i većinu rukopisa.³ Nekoliko talijanskih autora, prije svega Vasoli, pisali su o njegovim filozofskim i teološkim spisima.⁴ Zvonimir Šojat je 1972. u Rimu priredio kritičko izdanje njegova djela *De animae regni principe*.⁵ Većina je djela ipak još neizdana,⁶ pa nam je stoga Dragišićev značaj uglavnom još uvijek nepoznat.

Rođen je u Srebrenici (Argentina), u Bosni, iz koje su prošlih tjedana, koliko sam razumjela, morali pobjeći i posljednji Hrvati.

Rano je došao u kontakt s franjevcima, koji su ondje imali samostan, koji je pripadao usorskoj kustodiji bosanskoga vikarijata.

Kada su Turci zauzeli Srebrenicu 1462, on bježi prema zapadu, najprije u Jajce, a potom u Zadar.

U rujnu 1464. doplovio je slučajno (zbog nevremena) generalni vikar franjevac observanata Marco Fantucci u Zadar. Sa sobom je potom uzeo dva talentirana studenta da im omogući studij u Italiji. Jedan se zvao Georgius de Argentina a drugi Joannes a Jezero. Po izvješću generalnoga vikara lako im slijedimo put do Ferrare.

Za svećenika je Georgius ređen 18. ožujka 1469. nakon petogodišnjih studija. Odmah potom, po dolasku u Rim, on pristupa konventualcima, koji su se više brinuli oko znanosti od observanata, i priprema se dvije godine za profesorsku službu.

Upravo u Rimu on dolazi u kontakt s kardinalom Bessarionom, koji je također bio bjegunac iz Grčke, ali i protektor franjevačkoga reda.

Bessarion je poznat i po njegovanju platoničke struje u filozofiji i teologiji. On je 1469. bio sastavio spis *In calumniatorem Platonis* (*Protiv klevetnika Platonova*). Njega je onda javno napao stanoviti Georgius od Trapezunta i optužio ga za nimalo bezazlenih 13 heretičkih tvrdnji. Međutim, javno se nitko tada nije bio usudio braniti Bessariona. Učinio je to Dragišić u jednoj *Obrani*, koje se je rukopis kasnije zagubio u Engleskoj. Tom zgodom dobio je od Bessariona i nadimak *benignus – dobroćudni*.

Već je 1472. u Urbinu kao profesor, gdje je napisao nekoliko djela. Nakon osam godina u Urbinu on odlazi u Pariz, a potom u Oxford, odakle se vraća 10. kolovoza 1482. Tada je već bio ugovoren njegov odlazak u Firenzu, ali je prije toga htio posjetiti Svetu zemlju. Po ondašnjem običaju ponio je jednu relikviju iz Svete zemlje – navodnu lijevu ruku Ivana Krstitelja. Ivan Krstitelj je inače bio patron grada Firenze.

Na povratku Dragišić navraća u Dubrovnik, gdje naglo oboli. U slučaju smrti on je povjerio moći Nikoli Buniću (Bona) i Paškalu Gučetiću (de Guzze). Dragišić ozdravi, ali lukavi Dubrovčani mu ne vratiše relikvije pa potom nastade spor čak od međunarodnoga značaja. Firentinska Republika zatraži preko pape da Dubrovčani vrate moći, a kada to nije pomoglo, oni se obratiše na sultana Bajazida II. Iz ove prepiske saznajemo da se Georgius de Argentina zvao uistinu Dragišić, dočim mu je obitelj Salviati iz Firenze, gdje mu je Lorenzo il Magnifico podijelio pravo građanstva, dala svoje prezime, pa se on otada obično zove Georgius Benignus de Salviati.

U Firenzi je stekao velik ugled i postaje regens tamošnjega učilišta već 1488. I ovdje nastaje nekoliko njegovih spisa, prije svega *Dialectica nova*, logičko djelo koje izlazi iz tiska 1488. godine. Spis je posvećen

² P. G. Bietenholz [ed.], *Contemporaries of Erasmus*, I, II, III, Toronto/Buffalo/London 1985, 1986, 1987.

³ Usp. B. Pandžić, »Vida y obra de Jorge Dragišić, un humanista, filósofo y teólogo croato en el renacimiento italiano«, *Studia croatica*, 38–39 (XI), Buenos Aires 1970, 114–131; isti, »Život i djela Jurja Dragišića (o. 1445–1520)«, *Dobri pastir*, XXVI, Sarajevo (1976), 3–27.

⁴ C. Vasoli, »Notizie su Giorgio Benigno Salviati (Juraj Dragišić)«, *Studi storici in onore di Gabriele Pepe*, Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Bari 1969, 429–498; isti, »Giorgio Benigno de Salviati e la tensione profetica di fine 400«, *Rinascimento*, XXIX (1989), 53–78.

⁵ Z. C. Šojat, *De voluntate hominis eiusque praeceminentia et dominatione in anima secundum Georgium Dragišić (c. 1448–1520)* (= Studi e Testi Francescani, 50), Diss. Romae 1972. Usp. također E. v. Erdmann-Pandžić, »Ein Vorschlag von Juraj Dragišić zur Kalenderreform aus dem Jahre 1514. Sein Engagement während des V. Lateranums«, *Regiones paeninsulae Balcanicae et proximi orientis. Aspecte der Geschichte und Kultur* (= Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, 2), Bamberg 1988, 285–308.

⁶ Usp. našu knjigu (bilj. 1), 94–97.

kardinalu Giovanniu, kasnijem papi Leonu X, i njegovu bratu Pietru, zvanom Piero, s kojima je Dragišić njegovao veoma prisne odnose.

U medičijevskom krugu upoznao je i velike ljude onoga vremena, prije svega Marsilia Ficina i Pica della Mirandolu. Pico je u to vrijeme bio osuđen zbog nekih od svojih »900 feza«, i to upravo zbog njegova stava prema tzv. kršćanskoj kabali. Dragišić je već tada na Lorenzov poticaj trebao prosuditi da li je Picova obrana od optužbi dobro utemeljena, što je on i potvrdio.

Piero de Medici je veoma cijenio Dragišića, koji je osim službe regensa postao i provincijal provincije toskanske. On ga je držao za najsposobnijega da postane i general reda. To je međutim spriječio aktualni general Nanni, koji je u međuvremenu promijenio statute, pa tako Dragišić – na veliku žalost i srdžbu Pierovu – ne postade general. Čak štoviše, Dragišić je nakon jednog procesa izgubio aktivno i pasivno pravo glasa u redu, što ga je bilo teško pogodilo.

Ova svađa između Piera Medicia – Lorenzo il Magnifico je u međuvremenu umro – generala i Dragišićevih pristaša ostavila nam je nekoliko pisama u Arhivu Firentinske Republike.

Između ostaloga tu je i jedno pismo od 9. siječnja 1493. g., koje je Dragišić uputio Pieru i koje nas ovdje zanima. On tu između ostaloga veli:

»Ovi su me Židovi molili i ja ne mogu, a da im ne pomognem [...] S njima uistinu suosjećam.«⁷

Koji su to Židovi bili, mi ne znamo. To naravno nisu morali biti Židovi iz Španjolske, iako su u isto vrijeme neki talijanski gradovi po španjolskom uzoru počeli protjerivati Židove.

Isto tako ne znamo što je Dragišić za njih učinio ili napisao. Ostaje samo podatak da je sa Židovima suosjećao i da je za njih nešto htio poduzeti, a utjecaja je svakako, barem u Firenzi, imao.

Uskoro, međutim, nakon kratkotrajne pobune građanstva protiv Medicia i nakon gubitka prava u re-

du Dragišić odluči da se nakon više od 30 godina vrati u Bosnu.

Dođe, kako zapisa, »u nepoznatu domovinu, stran braći svojoj i sinovima majke svoje«. Ipak, Dragišić u Bosni nije mogao dugo ostati.

Vuklo ga je u Dubrovnik, koji je bio blizu i s kojim je od one svađe oko relikvija uvijek ostao u vezi. Od početka 1496. on tamo propovijeda – elegantissime – kako su pisali Dubrovčani koji su ga htjeli imenovati generalnim vikarom biskupije, što on ipak nije htio prihvatiti. U Dubrovniku je napisao i djelo *Propheticæ solutiones (Proročka rješenja)*, koje je bilo tiskano 1497. u Firenzi. U toj knjizi Dragišić raspravlja mogućnost proroštva uopće i posebno onoga koji se pripisivao ili poricao dominikanskom propovjedniku Savonaroli. To je zapravo spis koji brani Savonarolu, ali njemu pomoći nije bilo. Završio je, kako je poznato, spržen na lomači.

1499. nastaju za Dragišića nova vremena. Umro je njegov protivnik general Nanni, a on je bio pozvan na kapitul u listopadu 1500. u Terni. Od 1503. upravlja jednim učilištem u Rimu, a 1507. imenuje ga papa Julije II. biskupom u gradu Cagli, u Urbinskom Vojvodstvu, gdje je prije 35 godina započeo kao profesor. Isti ga je papa potom 1512. imenovao naslovnim nadbiskupom nazaretskim sa sjedištem pokraj grada Barlette. 1520. imenovan mu je nasljednik, što znači da je nekako u to vrijeme i umro, nakon što je veoma aktivno sudjelovao na 5. Lateranskom koncilu (1512–1517). Iste 1520. godine objavljeno mu je glavno logičko djelo *Artis dialecticæ præcepta vetera et nova*.

Valja dakle reći da je u svom životu Dragišić u Italiji u znanosti dosta postigao, isto tako u crkvenoj hijerarhiji, ali svoj konačni cilj – kardinalski purpur – ipak nije dobio. Usprkos karijeri on svoje podrijetlo nikada nije zaboravio, posebice pak nije zaboravio da je bio i ostao tuđinac i bjegunac. Stoga je vjerojatno imao posebno istančan osjećaj za ljude u nevolji. To se pokazalo u slučaju Bessariona i Pica, firentinskih Židova i Savonarole, ali i posebno u slučaju njemačkog učenjaka Ivana Reuchlina i židovskih knjiga, odnosno Talmuda.

Vidjeli smo da su Židovi bili prognani iz Španjolske 1492. godine i da su se tome progonu bili pridružili i mnogi talijanski gradovi. Slično je međutim bilo i u Njemačkoj, ali s nešto drugačijim rezultatima, jer je tzv. privilegij progonstva pripadao caru, a i svi s tim povezani imovinski dobici, a ne gradovima.

Valja ipak reći da je godina 1500. bila i magična brojka. Mnogi su očekivali smak svijeta (Endzeiterwartung), a to je značilo, barem po mišljenju nekih suvremenika, da će se ostaci Izraela prije toga obratiti (usp. Rimljanima 11, 25–27). No, oni se nisu obraćali. U Njemačkoj su mnogi bili mišljenja, posebno se isticao bivši Židov Pfefferkorn, da se Židovi ne obraćaju zbog Talmuda i drugih židovskih knjiga. Stoga je tre-

⁷ Archivio di Stato di Firenze, *Archivio Mediceo avanti il Principato*, Filza XVIII, Carta 72: »[...] Questi Hebrei m'hanno già p[re]gato e non potrò fare no gli compiacio. I non so dire di no. Sarei etc. si che se vi scriverò, farò l'usançia mia. Egli è vero ch[e] gli ho compassione e so ch[e] la permissione del Papa e del v[ost]ra] S[igno]ria e tollerabile e lecito. E q[ue]sti monti vanno male i[n] molti modi. Mi riferisco i[n] v[ost]ro acutissimo giudicio e alla v[ost]ra suavissima gratia ch[e] me rimasta sola ma m'è sufficien[t]issima semp[er] come isviscerato servo e tanto affetionato ch[e] la vita propria metterei al p[er]iculo mille volte ricomando. Piero mio benignissimo, ex corde dico amo più voi solo che tutto'l resto dele cose mortale, et b[e]n[e]merito, ch[e] vi sono tanto, tanto, tanto obligato. [...]« Radilo se, izgleda, o posebnom porezu od 40.000 fiorina uvedenom 23. svibnja 1488. Firentinska ga je Republika propisala za sve koji su došli na područje Republike nakon 1427. godine, a nisu u njoj živjeli najmanje 20 godina. On je posebno pogodno, kao i mnogi slični nameti onoga doba, upravo Židove. Usp. C. Marino, *I banchieri ebrei in Firenze nel secolo XV e il Monte di Pietà*, Borgo S. Lorenzo 1907, 80.

balo Talmud zaplijeniti i zapaliti, što bi, navodno, bio preduvjet općeg obraćenja Židova.

19. kolovoza 1509. Pfefferkorn je isposlovao carski mandat koji je naređivao svim Židovima da predaju sve svoje knjige osim Staroga zavjeta (Tora). One koje bi bile protukršćanske mogao je Pfefferkorn u nazočnosti župnika i dva odvjetnika uništiti. Ali budući da nisu postojali nikakvi kriteriji koji bi dali ustanoviti koje su židovske knjige protukršćanske, a koje ne, i kako su se mnogi oprli ovome mandatu, povuče car Maksimilijan ovu naredbu ponajprije za gradove Mainz i Frankfurt i ovlasti biskupa iz Mainza Urijela, carskog kancelara, da za njega zatraži mišljenje raznih učenjaka o ovom pitanju. Ovlašteni su bili sveučilišta Köln, Mainz, Erfurt i Heidelberg kao i inkvizitor Jakob Hochstraten, zatim Johannes Reuchlin i svećenik – obraćeni Židov – Viktor von Kraben.

Svoj *Gutachten* (mišljenje, ekspertiza) potpisao je Reuchlin 6. listopada 1510, a u njemu se kao jedini od imenovanih žestoko usprotivio Pfefferkornu i paljenju Talmuda. *Gutachten* je inače objavljen u djelu *Augenspiegel* (1511).

U jednoj relativno kompliciranoj argumentaciji – Reuchlin je bio jurist – pokušava on prikupiti argumente u korist Židova, koji bi se dali na sljedeći shematski način sažeti:

a) *juridički*:

1. Pravo na samoobranu
2. Pravo na vlastito uvjerenje prema znanju i savjesti
3. Pravo vlasništva
4. Židovi su »concives/sugrađani« kršćana

b) *znanstveno*:

1. Židovski su tekstovi vrela za kršćanske tekstove
2. Filološka kvaliteta i autentičnost njihovih knjiga primarne su
3. Obrazovanog je Židova ionako lakše obratiti na kršćanstvo negoli neobrazovanog

c) *teološki*:

1. Židovi griješe u najboljoj vjeri
2. Obraćanje ne smije uslijediti prisilno, nego slušanjem riječi Božje
3. Jednakost i odgovornost ljudi pred Bogom

Zaključci su Reuchlinovi ipak znanstvene naravi: kršćani bi morali izraditi instrumentarij po kojemu mogu prosuđivati židovske knjige kako bi one, s jedne strane, kršćanima mogle koristiti, a s druge strane kako bi disput sa Židovima mogao na znanstvenoj osnovi pridonijeti da se oni obraćaju. U tu svrhu ne samo što je pogrešno uništavati Talmud nego bi bilo prijeko potrebno na njemačkim sveučilištima otvoriti docenture za hebrejski jezik. Reuchlin je sam inače bio jedan od prvih kršćanskih hebraista u Njemačkoj.

U našoj smo knjizi posvetili dosta prostora podrijetlu ove Reuchlinove argumentacije, a ovdje će biti dostatno da spomenem samo neke momente.

Što se tiče pravne argumentacije, njegov stav oduvara od tradicije, i to je njemu moralo biti poznato. Međutim, on je u osnovi nijekao da između kršćanske i židovske tradicije stoji nepremostiva suprotstavljenost; polazio je od teze da se te dvije religije prožimlju i nadopunjuju. Uz kršćanstvo i židovstvo isto tako dolazi i islam. Tako smo ustanovili da je on preko Nikole Kuzanskoga i Katalonca Ramona Lulla djelomično preuzeo i njihova shvaćanja *concordiae* (suglasja) religija. Preko *spuria*, odnosno pseudo-lullijanskih spisa, koje Reuchlin citira u *Augenspiegelu*, dolazi do ideje docentura za hebrejski jezik, kako je to Lull osobno na Majorci i prakticirao. Kao i Pico u svojim *Tezama* Reuchlin se oslanja i na tradiciju španjolske sredovječne egzegeze i njenog poimanja teksta, posebice na Nicolausa von Lyru i obraćenog rabija Paulusa von Burgosa. Lyra je između ostaloga tražio doslovni smisao, a u tu je svrhu svakako bilo nužno čitati hebrejski prateći i prve hebrejske komentare, primjerice Talmud.

Nasuprot tome Paulus von Burgos, slično kao i Toma Akvinski, zastupao je mišljenje da metaforički smisao spada u doslovni. Slično i Reuchlin u svome *Augenspiegelu* argumentira: »Ako se neki zbog toga (tj. zbog knjige) sablazne, to je njihova vlastita krivica, a ne krivica knjige!«⁸

Reuchlin je dakle bio protiv paljenja, a Židovi su svoje knjige dobili natrag između ožujka i lipnja 1510. Međutim, sada predmetom spora postade Reuchlinova pravovjernost.

Biskupski ga sud ipak oslobodi u Speyeru 1514, ali se inkvizitor Hochstraten uteče papi i tako čitav spor postade značajna tema i u Rimu. Papa Leon X. imenovao je dva suca i komisiju od 22 člana, koja je trebala ispitati čitav spor. Inkvizitor Hochstraten osobno je došao u Rim, dočim je stari Reuchlin poslao svoga odvjetnika. Sama je komisija zasjedala četiri puta bez protokola, dočim je svaki član trebao pismeno dati i obrazložiti svoje mišljenje 2. srpnja 1516. Kao prvi ustaje nadbiskup Juraj Dragišić i odobrava *Augenspiegel*, odnosno on tvrdi da u njemu nema ništa što bi bilo protukršćansko. To je ujedno značilo da i Talmud nije protukršćanska knjiga. Dragišiću su se priključili svi članovi komisije osim jednoga. Sada je sud trebao donijeti odluku u korist Reuchlina, ali je papa zbog silnog utjecaja inkvizitorâ iz Njemačke odložio presudu (mandatum de supersedendo). Ipak, na snazi je ostala prva presuda iz Speyera, po kojoj je Reuchlin oslobođen. Reuchlin je inače bio tek nekoliko godina kasnije (1521) osuđen na šutnju – u istome tjednu kada je

⁸ Usp. našu knjigu, 48.

osuđen i Luther – ovo više zbog toga što su Reuchlinovi pristaše pristali uz Luthera. On sam to nije učinio, nego je čak u isto vrijeme postao i svećenik.

No papina se presuda još uvijek očekivala. Obje su strane pokušale svoje argumente podastrijeti na najbolji mogući način. U Njemačkoj su Reuchlinovi prijatelji pisali *Epistolae obscurorum virorum*, ali je u Rimu i nadalje agitirao Hochstraten. Stoga su i Reuchlinovi pristaše tražili podršku, a ponajbolju im je mogao dati upravo Dragišić, prvenstveno zbog svoga ugleda, ali i zbog osobnoga prijateljstva s Leonom X, odnosno Ivanom Medicim, s kojim se Dragišić poznao još od Ivanova djetinjstva u Firenzi, u kući njegova oca Lorenza.

Dragišić je zacijelo radio za Reuchlinovu stvar u Rimu, ali je isto tako nakon one odluke komisije napisao i spremio caru u Njemačku jedno djelo koje su nazvali: *Defensio praestantissimi viri Joannis Reuchlin*, dočim ga je on osobno nazvao: *An Judaeorum libri, quos Thalmud appellant, sint potius supprimendi quam tenendi et conservandi*; posvećeno je samom caru Maksimilijanu, kojega je, usput budi rečeno, upoznao u pratnji kardinala Corvajala kao biskup Caglia, kada su bili u diplomatskoj misiji kod njega godine 1507, a povodom njegova carskog krunjenja.

Martin Gröning, Reuchlinov odvjetnik, donio je Dragišićev spis u srpnju 1517. u Köln. Uz svoje popratno pismo spremio ga je caru. Međutim, predao je kopiju i Hermannu Nuenaru, a ovaj je nadodavši svoj predgovor dao tiskati oko 1000 primjeraka. Djelo je objavljeno u rujnu 1517. Johann Caesarius je to javio Erazmu Roterdamskome 22. rujna i spremio mu dva primjerka. Knjiga je veoma brzo bila rasprodana pa je Nuenar objavio i drugo izdanje zajedno s jednim djelom Willibalda Pirckheimera u siječnju 1518.

Inkvizitor Hochstraten je protiv Dragišića objavio ubrzo i jednu debelu knjigu, *Apologiju*, također početkom 1518, očito zbog njegova utjecaja u Rimu.

U svom djelu *An Judaeorum libri* Dragišić pokušava iznaći slabe strane Reuchlinove argumentacije pa ih onda nastoji svojim argumentima i dodatnim objašnjenjima osnažiti. Drugim riječima jedan sugovornik (Dragišić/Benignus) stalno postavlja prigovore, odnosno preuzima onu ulogu koju bi imao *advocatus diaboli*, dočim drugi sugovornik (Reuchlin) brani svoje pozicije. Naravno i prigovori i odgovori su Dragišićevi, ali se on ipak u svojoj argumentaciji sadržajno, premda u drugoj formi, oslanja na *Augenspiegel*.

Čitavu Dragišićevu argumentaciju ovdje ne možemo iznijeti, ali ćemo barem njegove glavne argumente shematski strukturirati tako da postanu jasni i prigovori i odgovori. Pritom valja pretpostaviti da su to bili i glavni argumenti protiv Reuchlina, ali i protiv Talmuda općenito.

U prvom argumentu glavna je tema riječ apostola Pavla (1 Korinćanima 11, 19): »Opertet haereses esse ut probati manifesti fiant« (»Potrebno je doista da među vama budu rascjepi da se očituju prokušani među vama«), a na osnovi usporedbe o žitu i kukolju:

a) *Dragišićevi prigovori:*

1. Odluke dvojice papa o Talmudu bile bi dakle (prema Reuchlinu) u koliziji s riječju apostola Pavla.
2. Značilo bi da je poželjno da zlo dobije što je moguće više prostora.
3. Da li je parabola o žitu i kukolju usporediva s knjigama?
4. Da li su židovske knjige uopće hereze (rascjepi)?
5. Zašto bismo se uopće onda bavili knjigama koje su izvan kršćanske vjere?
6. Malo se Židova obraća.

b) *Reuchlinovi odgovori:*

1. Ta dvojica papa su izuzetak i njihove odluke počivaju na pogrešnim odlukama savjetodavaca. Inače su svi pape postupali prema Talmudu na sljedeći način: *non aprobamus sed toleramus*. Osim toga njihove su knjige korisne za kršćansko dokazivanje i eventualno obraćenje Židova.
2. Prema Aristotelu suprotnosti se međusobno daju najlakše objasniti.
3. Usporedba je opravdan način argumentacije i pri izlaganju teksta.
4. Židovske knjige nisu hereze. Apostolova je riječ ovdje upotrijebljena samo analogno.
5. Korisne su za nenasilno obraćenje inovjernika.
6. Opće obraćenje Židova ionako je predviđeno tek na koncu dana.

Drugi je opći argument Isusova riječ (Ivan 5, 39): »Scrutamini scripturas« (»Istražujte pisma.«):

a) *Dragišićevi prigovori:*

1. Da li je Isus ovom riječju imao na umu židovsku tradiciju?
2. Protiv Biblije je ako lažna svjedočanstva postanu prihvatljiva.
3. Može li iz pogrešnoga proizaći dobro?
4. Da li je Isus židovsku tradiciju odbacio kao zabludu?
5. Znače li židovska tradicija i biblijska tradicija isto? Prigovor blasfemije.
6. Židovski spisi kao vrela za kršćansko učenje značili bi favoriziranje židovskih učitelja i njihova nauka.

b) *Reuchlinovi odgovori:*

1. Za prošireno shvaćanje riječi, uključujući dakle i židovsku tradiciju, govori praksa crkvenih otaca,

koji su uzimali u obzir i Bibliju i židovske komentare. Isus je htio da se također židovska tradicija uzme u obzir, a u skladu s Aristotelom da onda kada se jedno bez drugoga ne može razumjeti, treba oboje sačuvati.

2. Oci i teolozi općenito upotrebljavahu židovsku tradiciju kada su držali da je istinita i korisna za kršćane.
3. U dobroj vjeri nisu lažna svjedočanstva prijestup protiv zakona. Osim toga nitko nije prisiljen vjerovati učenjacima i njihovu mišljenju. To pak znači da čovjek u konačnici sam sebe vara.
4. Isus je odbacivao židovsku tradiciju samo ako bi se ona odnosila na put prema vječnom životu, budući da je svaka istina bez milosti, odnosno vjere, hereza.
5. Židovska je tradicija čak i učinkovitija budući da su to argumenti protivnika koji se daju upotrijebiti protiv njega samoga.
6. Vremenski stariji komentari svakako su vrela za mlade, kao što to potvrđuje praksa otaca i teologa. Novi je zavjet svakako velika prednost kršćanstva, dočim je odnos kršćanskih i židovskih spisa odnos međusobnog nadopunjavanja.

Treći je argument tematika pojma *perfidii Judaei* (vjerolomni Židovi), koja je bila ostala u liturgiji Velikoga petka sve do pape Ivana XXIII, koji je taj termin za vrijeme Drugoga vatikanskog sabora ukinuo:

a) *Dragišićevi prigovori:*

1. Židovi, pa čak i Pavao, vjerolomni su.
2. Židovsko je odbijanje Mesije prema Isusovim vlastitim riječima neoprostivo.
3. Apostol Pavao zbog svoje rabinske izobrazbe pretpostavlja se drugim apostolima pa se time obezvređuje njegovo obraćenje.
4. Progona, a ne rast milosti, imenuju se kao uzrok rasta Crkve i onda se to analogno primjenjuje na knjige.

b) *Reuchlinovi odgovori:*

1. Židovi mogu biti vjerolomni samo u odnosu na vjeru njihovih otaca, a nikako u odnosu na kršćane. Osim toga sama pojavnost Mesije bila je za njih neprihvatljiva.
2. Isusovo božanstvo lakše je dokazati iz Novoga nego iz Staroga zavjeta, pa ipak je sumnja bila moguća i u rano kršćansko vrijeme. Jedina je šansa za obraćenje Židova njihova vlastita tradicija.
3. Pavao nije zbog svoje naobrazbe, nego zbog božanske milosti posebno podesan za naviještanje riječi Božje.
4. Kod ove usporedbe ne radi se o uzročnoj ovisnosti, nego o karakteristikama ljudskog mehanizma ponašanja.

Iz ovih shematski suprotstavljenih argumenata vidljivo je da Dragišićevi prigovori pokušavaju uzeti u obzir ponajteže razloge protiv Talmuda: Sveto pismo i praksu papa. Stoga se oni i odnose uglavnom na teološku argumentaciju Reuchlinovu, dočim su njegovi pravni argumenti posvema zanemareni. Znanstveni pak argumenti služe samo da potkrijepe one teološke.

To pak znači da Dragišić u svojoj *Defensio* pokušava jednoznačno i jednostrano osnažiti Reuchlinovu teološku argumentaciju. Ovo je zacijelo učinio stoga što je odluka za ili protiv Talmuda ujedno značila i za ili protiv Reuchlina.

Upravo u Rimu – za razliku od Njemačke – argumentacija oko Talmuda svakako je stajala u prvom planu. I dok u Njemačkoj mnogi humanisti brane Reuchlinovu osobu – Talmud ih ne zanima – Dragišić brani Talmud, a Reuchlinovu osobu samo neizravno (kao sugovornika) spominje.

Prije nego ovu kasnosrednjovjekovnu priču u predvečerje reformacije okončam, valja barem u nekoliko rečenica pojasniti značaj – ondašnji i današnji – ovoga Dragišićeva djela.

Ovo djelo i njegova argumentacija u ono je vrijeme u Rimu svakako bilo od iznimnoga značaja za papinsko postavljanje prema Talmudu, a u Njemačkoj je proizvelo burnu reakciju inkvizitora, koji su bili shvatili da Dragišićev autoritet kod Leona X. nije u njihovom interesu, pa su pokušali osporiti Dragišićevo autorstvo ovoga dijaloga, naravno, samo u Njemačkoj.

Svađa oko Reuchlina i Talmuda jedno je čitavo desetljeće zaokupljala učene umove u Njemačkoj, ali i u Rimu. Kao najvažniji rezultat ove polemike ipak je ostao – doslovce razumljeno – sam Babilonski Talmud.

Papa Leon X. je naime po prvi put dopustio da se tiska čitav Talmud. Lazar Goldschmidt, koji je upravo 1933. godine izdao u Haagu i Berlinu Babilonski Talmud, piše u Predgovoru da je »dobri papa Leon X.« po prvi put dopustio tisak nakon što je 1488. bio tiskan jedan ulomak bez naslova Talmud. Tisak ovoga ogromnoga djela u 13 folio-svezaka privela je kraju oficina Danijela Bomberga u Mlecima između 1520–23. Talmud je tako bio zauvijek spašen od uništenja, premda nije nedostajalo i kasnijih pokušaja da se on zabrani.

Pitanje koje se ovdje postavlja, jest sljedeće: je li Dragišić imao nekoga udjela u ovom papinskom dopuštenju?

Izravnih pismenih potvrda o tome nemamo, ali jedno stoji: odluka je donesena svakako sukladno mišljenju papinske komisije koju je imenovao sam Leon X, a predvodio Dragišić. Ona odgovara Dragišićevu stavu o nužnosti proučavanja Talmuda iznesenom u *Defensio*. Leon X. je, što nije zanemarivo, od malena poznavao i cijenio Dragišića na isti način kao što je to

F18 73 74
Magne peccare / parone v'rice. Giouanni cambi et io
habiamo i perato p' v'ro nome la p'dia del comento
- nro di p'isa p' v'ro maestro Antonio la n'ronari, huomo
sufficiente: et mio amicitissimo e compagno / e socio con
rimo. dimandano licentia come quelle di genoua
e supplichano v' nro vogli ratificare / e corroborare
la nra p'serione e bisognando dire q' l'ro effetto
la n'ra interuione / Et così nell'ora nra occurren-
cia potremo usare v'ro fortissimo braccio / ch' n'ostri
sono tanto deboli ch' no v'ghiamo nulla.
Questi hebrei m'hanno già p'gato / e no posso fare negli
congiacur, troncò dire d'no. Sicut q' si ch' s'eni soci-
uero, furo l'usangur mia. Egli uero ch' gli ho compa-
rtione eto ch' la p'missione del papa e d' d'ra. S'it' e tolle-
rabile electio. Et q' m' m' u' n'ra male i m' m' m'
modi. mi riferito i v'ro acutissimo giudicio, e allo-
v'ra l'umina grazia ch' me rimasto solo ma m' m' m'
thio uero m' semp' come d' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
onato ch' la vita p'prop' m' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
vicomando. p'uro mio benignissimo ex corde dico amo
p'm voi solo ch' autolvesto dele cose m' m' m' m' m' m' m'
meoito ch' mi sono tanto tanto tanto obligato. p' p' p'
die 9. Januarii 1493

humilissimus benignus.

Piero Jurja Dragišića upućeno Pieru de' Medicu 9. siječnja 1493, u kojemu on, uz ostalo, intervenira i u korist Židova.
Archivio di Stato di Firenze, Archivio Mediceo avanti Il Principato, Filza XVIII, carta 72.

činio njegov otac Lorenzo i njegov brat Piero. Stoga se ovdje usudujem ustvrditi da je za prvotisak Babilonskoga Talmuda, barem neizravno ili jednim malim dijelom, zaslužan i vaš sunarodnjak, Bošnjak iz Srebrenice, Juraj Dragišić. Poznato je iz prakse Leona X, ali i inače je to uvijek bio običaj u papa, kod problematičnih odluka zatražiti mišljenje više stručnjaka ili u tu svrhu imenovanih komisija. Spomenuta komisija, predvođena Dragišićem u sporno je vrijeme bila jedina koja se bavila pitanjima oko Talmuda.

Što se pak današnje vrijednosti njegova djela tiče, valja prije svega reći da je Dragišić, slično kao i Reuchlin, bio i dugo vremena ostao jedna od velikih iznimaka u kršćanskome poimanju odnosa prema Židovima. Za relaciju možemo spomenuti Erazma Rotterdamskoga, koji je za volju kršćanskoga mira bio spreman žrtvovati čak i Stari zavjet, a ne samo Talmud. Osim toga mi znamo da je Dragišić ustao u obranu nekolicine ljudi koji su se našli u nevolji, a tu je odnos prema Picu i kršćanskoj kabali kao i odnos prema progonjenim Židovima prije 500 godina pokazao

što je bila konstanta u njegovu pristupu prema Židovima i njihovoj tradiciji: židovstvo i njegova tradicija kršćanima su od velike koristi, a to posebice vrijedi za Talmud i općenito židovsku pisanu tradiciju. U isto je vrijeme to za Dragišića značilo da se mora usprotiviti njihovu proganjanju. On je to i učinio i po tome je sigurno mogao biti i uzorom kasnijim naraštajima sve do današnjih vremena.

Ovdje ne želim tvrditi da je Dragišić, kao uostalom ni Reuchlin, bio zastupnik današnjeg poimanja

tolerancije, ali svakako stoji tvrdnja da je on za svoje vrijeme bio iznimna ljudska i kršćanska pojava, danas nažalost veoma slabo poznata. Takve iznimne ljudske vrijednosti i hrabrosti očituju se upravo u tzv. »oskudnim vremenima«. To nije bilo drukčije prije 500 godina, prije 50 godina, prije pet mjeseci ili – kao što je ovdje kod vas tragična zbilja – prije pet dana. Jer ipak tamo gdje gore knjige, rekao je Bertold Brecht, a ponovio, ako se ne varam, Miroslav Krleža, pucaju i ljudske kosti. Onda i danas ■